

מעדני כתן

משיעוריו של הגאון רבי נפתלי הכהן קופשיץ שליט"א

גליון 18

פרשת מקץ תש"פ

בענין אם מצוה שעשיתה בזמן אחד וקיומה בזמן אחר אם מברך על עשיתה

ולפ"ז בהדליק נר חנוכה בערב שבת והניח שמן בנר שידלק אחר גמר החצי שעה של נר חנוכה שידלק בשביל השבת שפיר מברך על הדלקת נר שבת בערב שבת שאז הוא עושה מעשה המצוה אע"פ שעדיין לא נתקיים המצוה מכל מקום כיון שהגיע זמן חיוב המצוה שפיר מברך כמו המקדש אשה לאחר ל' יום שמברך כמש"כ החזו"ן איש לדקדק מדברי התרומת הדשן.

יבואר אם התרומת הדשן כתב תרי טעמי למה לא יברך הפודה בערב שבת שיחול בשבת

אמנם יעויין בלשון התרומת הדשן סימן רס"ט מה שכתב בטעמא שלא יברך בנותן דמי הפדיון בערב שבת לכהן על מנת שיחול בשבת וז"ל, ותו דהיאך יעשה עם הברכות דברכת פדיון ושהחיינו, אם יברך בע"ש בשעת נתינת המעות אכתי אין בנו פדוי לשמואל, וגם לרב אכתי לא מחייב לפדותו, והיאך יברך וציונו, עכ"ל, ולכאורה כתב גם כן הטעם שלשמואל כיון דאין בנו פדוי להכי אינו מברך והרי דכל שאין בנו פדוי ולא נעשה המצוה אינו מברך.

אכן נראה דהרי התם איירי הפודה את בנו לאחר ל' יום דלרב בנו פדוי אפי' שנתאכלו המעות ולשמואל אינו פדוי אלא במעות קימות וא"כ לרב גם כן לא נתקיים המצוה קודם ל' יום אלא שלאחר ל' אפי' בנתאכלו המעות כיון שיעבוד המעות קיים חל הפדיון וא"כ אמאי איצטריך לומר לרב שאינו מברך משום דאכתי לא מחייב במצוה, וע"כ דכל שנתחייב אפי' שלא נתקיים שפיר מברך על המצוה, אבל לשמואל שהמעשה עדיין לא נגמר כל זמן שלא הגיע יום ל' שהוא תלוי אם המעות יהיו קיימים להכי אינו מברך קודם ל' אבל כל היכא שהמעשה מצוה נגמר אע"פ שעדיין לא נתקיים המצוה שפיר מברך, ודברי בעל האילת השחר צ"ע.

יבואר מהמדליק נר חנוכה בערב שבת כבר גמר מצוותו ולהכי מברך דאי נימא דאכתי לא גמר מצוותו אינו יכול לברך

והנה בתרוה"ד סימן ק"ב כתב בדין כבתה נר חנוכה בערב שבת וז"ל יראה דאין זקוק לה אפילו כה"ג, ואע"ג דכתב במדרכי שם דמצות נר חנוכה מסוף שקיעת החמה ואילך, והיינו צאת הכוכבים ולא קודם, משום דשרגא בטיהרא מאי אהני ליה, וא"כ עיקר מצות נר חנוכה אינה בשעת הדלקה מבעוד יום, אלא בשיהוי הדלקה שלאחר חשיכה היא קיום המצוה, ולכך היינו יכולין לומר דאם כבתה קודם התחלת קיום המצוה זקוק לה, "אמנם מדמברכינן מבעוד יום אקב"ו להדליק נר חנוכה", ואע"ג דאכתי ליכא מצוה, ע"כ היינו טעמא דמשום דא"א בענין אחר חשיבא הכשר מצוה, כדפירשו התוספות הכשר מצות דכיבוד אב ואם בשמעתא דעליה בריש יבמות דף ו' ע"א בד"ה שכן, שחוט לי בשל לי אכתי ליכא מצוה עד אחר זמן שמאכילו לאביו, ואפ"ה בעי למימר התם דלידיחי ל"ת שיש בו כרת. הא קמן דחשיב קיום העשה בהכשר מצוה כמו במצוה עצמה, ולכך מברכינן עליה, ולהכי נמי אי כבתה אין זקוק לה, שהרי כבר הותחלה המצוה בהכשר, עכ"ל.

הרי מבוואר בדבריו דאי כבתה זקוק לה אי אפשר לברך להדליק נר של חנוכה, והא דלמ"ד כבתה זקוק לה מברך ע"כ דזקוק לה הכוונה שזקוק להדליקה שנית אבל אין הכוונה שלא יצא שהרי לא אמרו כבתה לא יצא יד"ח, וגם מדמברכינן להדליק נר של חנוכה גם למ"ד כבתה זקוק לה ע"כ דיצא יד"ח בהדלקה ועשה מצוותו אלא שזקוק להדליקה שנית, אבל בערב שבת אי אמרינן זקוק לה הכוונה שלא יצא מצוותו עדיין שהרי לא דלקה נר חנוכה

באילת השחר שבת דף כ"ג ע"ב נסתפק וז"ל 'יל"ע בכה"ג שמדליק בבית על שולחנו ולנר ביתו נצרך לשמן יותר מחצי שעה וא"כ יוכל להדליק נר אחד לשניהם דלאחר חצי שעה מותר להשתמש לאורה וא"כ 'לאחר חצי שעה הו"ל נר שבת ועלה לשניהם, ונראה דכיון שעכשיו אינו עולה לנר שבת א"א לברך ע"ז על נר שבת וא"כ ע"י יהי יפסיד את הברכה דכל דבר שעשה אינו מקיים המצוה אף שאח"כ יתקיים מאליו אין מברכין עליו וכמ"ש הט"ז ביו"ד סי' ש"ה ס"ק י"ג דמי שנותן פדה"ב לפני שלשים יום אינו יכול לברך דעתה הפדיון לא חל ואח"כ נעשה מאליו בלא מעשה ידיה, ולפ"ז גם כאן כיון שעשה אינו עולה לנר שבת אינו יכול לברך וכן מי שמקדש אשה לאחר שלשים אינו יכול לברך בשעת הקידושין ואולם בתוס' ב"ב דף ה' ב' משמע דלא כט"ז כמש"כ באילת השחר שם, עכ"ל.

ומבוואר בדבריו דלענין הברכה אינו יכול לברך על הדלקת נר שבת שלאחר חצי שעה כיון שאינו מקיים עתה את המצוה שוב אינו מברך עליה.

יבואר שהמקדש אשה לאחר ל' יום מברך בשעת מעשה הקדושין

אמנם לכאורה קשה דבתרומת הדשן תשובה רס"ט הובא כמגן אברהם סימן של"ט כתב שאי אפשר לברך על פדיון הבן בער"ש שיחול הקנין בשבת דאכתי אינו מחוייב במצוה, ומשמע מדבריו דבאופן שכבר הגיע זמן המצוה שפיר יכול לברך, וכמו אם הגיע זמן מצות הפדיון ואומר שיחול לאחר ל' יום הרי הוא מברך, וא"כ כאן נמי כשמברך הרי הגיע זמן חיוב הדלקת נרות שבת ומ"ט אינו יכול לברך.

ויעויין בספר עמק ברכה הל' ברכת המצוות סי' ב' שכתב בענין להפריש תרו"מ לאחר ל' אם מברך וז"ל שוב מצאתי בתרו"ה הובא כמג"א סימן של"ט דאם פודה בנו הבכור בתוך ל' יום ע"מ שיחול הפדיון לאחר ל' דאינו יכול לברך השתא על הפדיון דאין יאמר וצונו והוא עדיין לא נתחייב בפדיון ולאחר ל' בעת שחל הפדיון ג"כ לא יכול לברך דאז אינו עושה כלום, הרי מבוואר בדבריו דזקוק בפודה בתוך ל' הוא דאינו יכול לברך השתא על הפדיון משום דאינו יכול לומר וצונו משמע אבל אם פודה לאחר ל' שכבר מחוייב בפדיון שפיר יכול לברך השתא על הפדיון אף שמתנה שהפדיון יחול לאחר ל' דשפיר יכול לומר בזה וצונו, ולפ"ז גם במפריש תרו"מ שיחולו לאחר ל' יום וכן במקדש אשה לאחר ל' ג"כ צריך לברך השתא בעת מעשה ההפרשה ומעשה הקידושין עכ"ל.

דעת החזו"ן איש שהמפריש בערב שבת שיחול בשבת מברך בשעת האמירה בערב שבת ולא בשעת ההפרשה בשבת

וכ"כ החזו"ן איש דמאי סימן טו נראה דהמפריש שיחול למפרע מדין ברירה או שומפריש שיחול לאחר זמן בשעת הפרשה מברך בשעת אמירה ולא בשעת הפרישה וכדמשמע במג"א סי' של"ט סק"ח דדוקא בפה"ב קדם ל' לא שייך לברך דהשתא ליכא מצוה כלל אבל מצוה שאפשר לעשותה עכשו ועושה מעשה המצוה עכשו אע"ג דחלות לאחר זמן מברך בשעת עשייה אבל כשמתנה בע"ש כדי להתיר ההפרשה בשבת הדין נותן שיברך בשבת, עכ"ל.

¹ והיינו דהחצי השעה הראשונה תעלה לנר חנוכה, ולאחמ"כ יעלה לנר שבת, דכיון דאישו משום חיצו הרי נמצא שהדליק את כל ההדלקה דלאחר מכן גם כן, והוא נחשב כמעשה ידיה.

נר שבת במה שדלק כבר בערב שבת ולהכי מברך להדליק נר של שבת.

והנה בנדון דידן נמי נראה שאם יכבה הנר שבת קודם שיגיע זמן הדלקת נר שבת כמו שנגמר בדעתו שאחר זמן הדלקת נר חנוכה רוצה שתעלה לו לנר שבת, לכאורה לא קיים המצוה דנר שבת שהרי לא היה לו נר שבת, ודמי להא דשמואל שהפודה לאחר ל' יום כיון שאם נתאלו המעות אין בני פדוי חשיב כלא נעשה המצוה עדיין ולהכי אינו מברך על הפדיון בערב שבת והכי נמי כיון דאלו כבה הנר לא עשה מצוותו שוב אינו יכול לברך עליו ומוכן דבריו של מרן בעל אילת השחר זצ"ל.

הערה בדברי מרן החזון איש שלכאורה הפרשת תרומת ערב שבת שיחול בשבת דמי לפדיון הבן בערב שבת שיחול בשבת לשמואל שאין בנו פדוי ולהכי אינו מברך

אכן לפ"ז צ"ב מש"כ החזון איש שהמפריש לאחר ל' מברך והרי אם לא יתקיימו התרומ"מ לאחר ל' לא יחול הפרשתו וא"כ דמי לפודה לאחר ל' לשמואל שאין בנו פדוי אם נתאלו המעות, ועל זה כתב התרומות הדשן על הפודה בערב שבת שיחול בשבת שאינו יכול לברך שהרי לשמואל אין בנו פדוי וכוונתו שאכתי לא נעשה המצוה לגמרי שהרי אם נתאלו המעות אינו פדוי, וכל שלא נגמר המעשה מצוה אינו יכול לברך.

ועכ"פ מדברי בעל אילת השחר שכתב דהא דאינו מברך להדליק נר של שבת משום שאכתי לא נתקיים מצוותו, מבואר דבלא האי טעמא היה מברך, נמצינו למדין שאם היה יכול לברך להדליק נר של שבת על נר חנוכה על אותו היה מברך, ולא אמרינן הרואה אומר לצרכו הדליקה כיון שהוא מברך גם להדליק נר של חנוכה וחזינו לדעתיה שכל לצרכו ולצרכה שפיר יצא יד"ח.

ואע"פ שהעירו שיש לחלק דבעובדא דידן שמדליק נר אחד על שולחנו ויוצא ידי שניהם הרי בעידן הדלקתו הרי הוא מדליק גם עבור נר שבת וחשיב טפי לצרכו הדליקה אבל בעובדא דבעל אילת השחר שהדלקת נר שבת תהא רק בכלות מצוות הדלקת נר חנוכה א"כ הדלקת נר חנוכה לא היה אלא לצורך מצוותה אכן מכל מקום נראה דכל שבידך בשעת הדלקת הנר להדליק נר של שבת נראה דלצרכו הדליקה ולא יצא, אלא משום דחשיב לצרכו ולצרכה וכמשנ"ת.

בדן העוסק במצוה אחת אם יכול לקיים מצוה אחרת על ידי שליח והאם יכול לברך על המצוה שעושה בזמן שהוא פטור ממנה

אחרת ואי"ז רק פטור בעלמא משאר מצות, אלא איסורא נמי איכא, והיינו טעמא משום דשאר מצות חיובן בזמן שהוא עוסק במצוה כרשות ואסור לפסוק במצוה שמקיים משום שהיא חובה עליו ולקיים מצוה שאינו חייב בה אלא רשות היא לו¹, ולפ"ז יש לעיין בעוסק במצוה ושולח שליח להדליק עבורו דלכאור' לדברי הריטב"א אסור לו לעשות כן דכיון שעוסק במצוה של שימור חולה הרי שמצוות הדלקת נ"ח אינו אלא רשות אצלו ואסור לו לקיימה כמש"כ הריטב"א.

יבואר דהריטב"א דס"ל דכל מצוה אצל העוסק במצוה רשות הוא לו אינו אלא באינו יכול לקיים שניהם

אכן נראה דחידושו של הריטב"א דיש איסור להפסיק ממצוה זו ולעסוק במצוה אחרת אינו אלא לשיטתו דס"ל דביכול לקיים שניהם לא אמרינן דעוסק במצוה פטור מן המצוה ולהכי הוקשה לו דכשעוסק במצוה אחת מהיכ"ת שיפסוק ממצוה זו ויעסוק במצוה אחרת, ולא אצטריך קרא למעוטי, ולכן כתב שם דחידושו דעוסק במצוה פטור מן המצוה דשאר מצות הרי הם חשובים כרשות ולכן העוסק במצוה אסור לו להפסיק למצוה אחרת דחשיבא כרשות.

⁴ וז"ל הריטב"א סוכה דף כה עמוד א' וכיון דלא מיפטר אלא בעודו עוסק במצוה זו למה לי קרא פשיטא למה יניח מצוה זו מפני מצוה אחרת, וי"ל דהא קמ"ל דאפילו בעי להניח מצוה זו לעשות מצוה אחרת גדולה הימנה אין הרשות בידו סד"א איפטורי הוא דמיפטר מינה אבל אי בעי למשבק הא ולמיעבד אידך הרשות בידו, קמ"ל דכיון דפטור מן האחרת הרי היא אצלו עכשיו כדבר של רשות ואסור להניח מצותו מפני דבר שהוא של רשות, עכ"ל.

בזמנה, ולהכי כתב התרומת הדשן דאי נימא דזקוק לה לא יוכל לברך בערב שבת להדליק נר של חנוכה ונראה מדבריו דבלא קיום אינו מברך אע"פ שעשה המעשה מצוה, וזה לכאורה דלא כמבואר בדבריו בפדיון הבן שאינו מברך אלא משום שאכתי לא נתחייב בהמצוה.

יבואר דכל היכא דהמצוה נעשית אבל לא תתקיים בטלה מצוותו חשיב כלא נגמר המעשה ואינו מברך

ולמשנ"ת נראה דהכוונה שאי אמרינן ככתה בערב שבת זקוק לה א"כ אכתי לא נעשה המעשה מצוה שהרי אם תכבה קודם זמנה לא נעשית מצוותה, ודמי למה שכתב התרה"ד שלשמואל דס"ל שהפודה לאחר ל' אם יתאלו המעות אין בנו פדוי חשיב כלא נעשה עדיין המעשה מצוה, אבל הדליק נר חנוכה בחול אפי' למ"ד דככתה זקוק לה מכל מקום חשיב דנעשה מצוותו, אלא שזקוק להדליקה שנית ולהכי שפיר מברך עליה.

יבואר אמאי מברכין להדליק נר של שבת אע"פ שאם ככתה זקוק לה

אכן אכתי קשה שהרי המדליק נר שבת בערב שבת וככתה כשעדיין יכול לחזור ולהדליקה בוודאי זקוק לה ובפשוטו משום שצריך שהנר ידלק בשבת ולא דמי לנר חנוכה דהמצוה הוא מעשה ההדלקה ולהכי אינו זקוק לה אפי' בערב שבת אבל בנר שבת שענינה שיהא לו אור בשבת בוודאי זקוק לה א"כ איך מברכין על הדלקתה בערב שבת הרי אכתי לא נגמר מעשה מצוותה עד שידלק בשבת ומדמצינן להדליק נר של שבת מוכרח דאפי' שאכתי לא נגמר מעשה מצוותה שפיר מברכין עליה וקשה מדברי תרומת הדשן שהכריח שנר חנוכה שככתה בארב שבת אינו זקוק לה וצ"ע.

ואפשר שבערב שבת כיון שבזמן הזה כבר יכול לאכול סעודת שבת בזמן מועט חשיב כנעשית מצוותה וגם נתקיים מצוותה שהרי המדליק נר שבת כדי לאכול סעודת שבת מבעוד יום קיים מצוות הדלקת נר שבת כמבואר בשולחן ערוך סימן רס"ג ס"ח ולהכי מברך להדליק נר של שבת אע"פ שאם ככתה זקוק לה משום שצריך להיות דולק והולך אבל שפיר קיים מצוותו במה שדלק בערב שבת.

ועוד העירוני שאפשר שכיון שמצוות הדלקת נר שבת הוא משום כבוד שבת שמכין נר שידלק בשבת לכן גם אם כבה הנר שפיר קיים מצוות הדלקת

נסתפקתי במשמש את החולה בימי החנוכה [שמבואר בגמ' בסוכה דף כ"ה ח"ה] וחולין ומשמשיהן פטורים מן הסוכה], והגיע זמן הדלקת נרות חנוכה, ויכול להדליק נרות ע"י שליח אם ראוי שידליק בעצמו אפי' שידליק אחר תחילת הזמן, או שידליק ע"י שליח בזמנו וע"י כך יקיים את המצוה בזמנה³, ויש לעיין שמאחר שאמרו שלא יאחר בהדלקת נר חנוכה כמש"כ הרמב"ם (פ"ד מהלכות חנוכה ה"ה) וז"ל 'אין מדליקין נרות חנוכה קודם שתשקע החמה אלא עם שקיעתה לא מאחרין ולא מקדימין' וכ"כ בשולחן ערוך (סי' תרע"ב ס"א) וא"כ לכאור' נראה דעדיף שידליק על ידי שליח כדינו ולא יאחר זמן ההדלקה שהוא עיקר דינו שצריך להדליק כל זמן ההדלקה.

יבואר שהעוסק במצוה לגבי מצוה שאינו עוסק בה הרי היא כרשות

אולם יש לעיין דאפשר דבזמן שהוא עוסק במצוה כל המצוות כרשות הן לו וא"כ לא יצא יד"ח דהנה יעו"י בריטב"א בסוכה [דף כ"ה ע"א] שהוכיח מסוגיות הש"ס דכשעוסק במצוה אסור לו להפסיק ממנה ולעסוק במצוה

² ויעויין במאירי שם שכתב על המשנה בסוכה דף כ"ה ע"א וז"ל 'חולין ומשמשיהם פטורים מן הסוכה אפי' חולה שאין בו סכנה ופי' בגמ' שאף מצטער מפני החמה או היתושים פטור אלא שמשמשיו חייבים וטעם כולם תשבו כעין תדורו והרי אין מטריחין לאדם בהיותו בחליו לעמוד במקום שמוזק לו' עכ"ל, ומבואר דטעם פטור משמשי חולה הוא משום תשבו כעין תדורו ולא משום עוסק במצוה, אבל בלבוש סימן תר"מ כתב דטעם פטורם של משמשי חולה הוא משום עוסק במצוה. ויעויין בערוך לנר שכתב שלא מצאנו בראשונים טעם אמאי משמשי חולה פטורים מן הסוכה וכתב שהוא מטעם תשבו כעין תדורו.

³ והנה לעניין אם מצוה בו יותר מבשולחו עדיף מזריזים מקדימין למצוות יתבאר בהמשך דבריו וכבר נדפס בקונטרס שפתי כהן משנת תשס"ח.

ואמנם נראה דלא יתכן לומר דאיכא איסורא לעשות מצוה האחרת גם באפשר לקיים שניהם, שהרי כל מה שהכריח הריטב"א דאיכא איסורא להעוסק במצוה לעשות מצוה אחרת אינו אלא משום דס"ל דבאפשר לקיים שניהם חייב במצוה ולהכי הוקשה לו מאי קמ"ל דהעוסק במצוה פטור מן המצוה וע"כ הכריח דאיכא איסורא לעשות מצוה האחרת, אבל אי נימא דהעוסק במצוה פטור מן המצוה הוא גם באפשר לו לקיים שניהם, מהכי תיתי דנימא שמצוה שאינו עוסק בה הוי כרשות.

ועוד דגם מסתבר לומר כן דהא דכתב הריטב"א דאיכא איסורא להפסיק ממצוה למצוה אחרת אינו אלא באינו יכול לקיים שניהם אבל ביכול לקיים שניהם אז פשיטא דליכא איסורא שהרי אינו מפסיד מצוה הראשונה שהרי יכול לקיים שניהם ולמה יאסר לו לעשות מצוה אחרת.

שוב הראוני שכתב כן בשלמי תודה סוכות סימן ל"ד אות ב' דהא דאמרין דאיכא איסורא לעזוב המצוה שעוסק בה למצוה אחרת אינו אלא באי אפשר לקיים שניהם, אבל באפשר לקיים שניהם בוודאי לא עביד איסורא.

ולפ"ז בנדון דידן שהעוסק במצוה יכול לעשות המצוה על ידי שליח פשוט דליכא איסורא למשוי שליח להדליק עבורו נר חנוכה, דמאחר ויכול לקיים שניהם ע"י שליח ממילא אין בזה איסור וחשיב שפיר מחוייב בדבר ויצא ידי מצוותו בחיוב.

יבואר פלוגתת הראשונים אם כשאפשר לקיים שניהם ליכא פטורא דהעוסק במצוה

אמנם אע"פ שנתבאר דליכא איסורא מכל מקום הרי הוא פטור מן המצוה ונמצא דקעביד מצוה בעידן פטורא וא"כ אפשר דבעי למעבד המצוה שנית כשיתחייב בה, ואפשר עוד שאינו יכול לקיימה שנית מאחר וכבר קיימה בלא חיוב וכבר נתקיים מצוותו.

וראיתי בכתבי ידידי הגאון ר' ישראל אדלשטיין שליט"א שכתב שמשמשי חולה ימתינו וידליקו בעצמם משום שגדול המצוה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה⁵ והינו טעמא משום שאם קיים המצוה כאינו מצווה ועושה, שוב אינו יכול לעשות המצוה שנית שכבר נתקיים המצוה על ידו אע"פ שלא קיימה אלא כאינו מצווה ועושה, ולהכי לא ידליק על ידי שליח כיון שלא יוכל לקיים המצוה אחר כך כמצווה ועושה.

אכן נראה דשפיר יכול לקיים המצוה על ידי שליח גם כשהוא עוסק במצוה דהנה בתוס' בב"ק [דף נ"ו ע"ב] ועוד ראשונים דס"ל דעוסק במצוה פטור מן המצוה אינו אלא כשאפשר לו לקיים שניהם, אבל אם יכול לקיים שניהם ה"ז חייב, אבל דעת הר"ן בסוכה כ"ה דעוסק במצוה פטור מן המצוה אפי' כשיכול לקיים שניהם, ובמשנ"ב סי' ל"ח הביא דכ"ה דעת רוב הראשונים, אלא דכתב הר"ן דמהיות טוב אל תקרי רע ראוי לעשות המצוה אם יכול לקיים שניהם, והנה להראשונים דס"ל דכל שאפשר לקיים שניהם חייב במצוה פשיטא שצריך לומר לשליח להדליק עבורו נר חנוכה שהרי חשיב כיכול לקיים שניהם, אבל להר"ן שאפי' באפשר לקיים שניהם פטור מן המצוה אלא משום מהיות טוב אל יקרא רע ראוי לעשות המצוה, לדידה יש להסתפק כמשנ"ת.

אמנם הרי גם לשיטת הר"ן ודעמיה דס"ל דעוסק במצוה פטור מן המצוה אפי' כשיכול לקיים שניהם, מ"מ הרי כתב הר"ן דמהיות טוב אל תיקרי רע ראוי לקיים שניהם, א"כ פשוט שיכול לקיים המצוה על ידי שליח לכולי עלמא, אלא דאפשר דכל זה אינו אלא כשלא יוכל לקיים המצוה אחר כך להכי

⁵ ובאשכבתיה דרבי של מרן בעל אילת השחר וצ"ל שהיה בערב חנוכה תשע"ח הרבה מהמלוים לא הספיקו להגיע לביתם בזמן הדלקת נרות, ונסתפקו האם עדיף שבני ביתם ידליקו עבורם או שימתינו להדליק עד שיגיעו בעצמם לביתם, ומסתברא דאע"פ ששלוחו מצוה בחזירתם נמי חשיבי שלוחי מצוה אבל אינם חשויים כעוסקים במצוה דסוף סוף כבר גמרה מצוותם אלא שכל שהליכתו מחמת המצוה הוי כשלוחי מצוה ואינם נזוקים, אלא שנסתפקו אם מצוה בו יותר מבשלוחו עדיף מלהדליק בתחלת הזמן, ואי נימא שאחר חצי שעה אינו יוצא המצוה לכמה ראשונים פשיטא שידליק על ידי שליח אבל אי נימא דכהיום מדליקין גם אחר הזמן שהפרסומי ניסא הוא גם אחר חצי שעה, או דהמדליקין בבתיהם בפנים שזומנם כל הלילה, או להרשב"א דס"ל דזמנו כל הלילה, יש להסתפק אם ורזיים עדיף או מצוה בו יותר מבשלוחו עדיף, ויתבאר בהמשך הדברים.

יעשה המצוה גם כשהוא עוסק במצוה אע"פ שהוא פטור משום שלא יוכל לקיים המצוה בחיוב, אבל אם יכול אח"כ לקיים המצוה השניה בחיוב אפשר דכה"ג ימתין מלעשות המצוה כדי שיעשנה בחיוב, וא"כ בנדון דידן לא יעשה שליח שידליק עבורו דכיון דפטור עכשו מן המצוה ימתין עד שיהיה מצווה ועושה ויכול לקיים המצוה בחיוב.

יבואר דהעוסק במצוה אינו פטור מקיום מצוה של מזוזה ומעקה

אכן נראה לומר דכל זה אינו אלא שלא יעשה שליח בזמן שהוא עוסק במצוה שבזה הוא פטור ולכן אע"פ שיקיים המצוה לא יהא אלא כאינו מצווה ועושה, אבל אם עשה שליח קודם שנתעסק במצוה שפיר יוכל השליח להדליק עבורו ויחשב כמצווה ועושה, שהרי הקורא ק"ש והוא עטור בתפילין וציצית האם נימא דהעוסק בק"ש פטור מתפילין והרי הוא כמקיים מצוה בעידן פטורו הרי זה לא יתכן דאדברא בזמן ק"ש צריך להיות מעוטר בתפילין וציצית ומי שקורא בלא תפילין הרי מעיד עדות שקר, וע"כ דפטורא דעוסק במצוה אינו אלא מלעסוק במצוה ולא נפטר מלקיים מצוה ולהכי הרי גם הקורא ק"ש חייב בקיום מצוות תפילין ולהכי שפיר מקיים מצות תפילין גם בזמן שקורא קר"ש.

ואי נימא דהעוסק במצוה פטור גם מקיום מצוה יהא העוסק במצוה רשאי להוריד המזוזה מפתחו מחמת שעוסק במצוה פטור מכל המצוות והמדליק נר חנוכה פטור ממזוזה ואיך אמרו שידליק משמאל כדי להיות מסובב במצוות והרי בזמן הדלקת נר חנוכה הוא פטור ממצוות מזוזה ובוודאי פשוט שאינו פטור אלא מלעשות המצוה ולא מקיום מצוה שאינו צריך להתעסק עם המצוה.

נחלקו התוס' והר"ן אם פטורא דהעוסק במצוה הוא גם היכא דאפשר לקיים שניהם

והנה בתוס' ב"ק נ"ו ע"ב כתבו דהעוסק במצוה אינו פטור מן המצוה אלא באי אפשר לקיים שניהם וראייתם ממי שיש לו ציצית בבגדו ותפילין בזרועו בוודאי חייב במצוות והיינו טעמא משום דאפשר לקיים שניהם, אבל הר"ן דס"ל דגם באפשר לקיים שניהם פטור מן המצוה כתב דעוסק במצוה אינו פטור אלא מלעסוק במצוה משא"כ כשהוא לבוש בציצית ותפילין אי"ז עוסק במצוה אלא מקיים מצוה ואינו פטור מן המצוה.

ולדברי התוס' שלא ס"ל דמקיים מצוה שאני מכל מקום הרי ס"ל דכל שאפשר לקיים שניהם אינו פטור מן המצוה, ולדידהו העוסק במצוה חייב בקיום המצוה משום דאפשר לקיים שניהם, ונמצא דלכולי עלמא העוסק במצוה חייב בקיום מצוה או משום דאינו פטור אלא מלעסוק במצוה, או שבאפשר לקיים שניהם אינו פטור מן המצוה.

יבואר אם כהנים בעבודתם פטורים מתפילין שהניחו קודם עבודתם

והנה בגמרא ערכין דף ג' ע"ב אמרו דכהנים לווים וישראלים חייבים בתפילין וקמ"ל דאע"ג דכהנים פטורי מתפילין של יד משום חציצה אפ"ה חייבים בתפילין של ראש ולכאורה אמאי לא פטורי משום העוסק במצוה פטור מן המצוה והרי בובחים [דף י"ט ע"א] בסוגיא אי תפילין חוצצין בבגדי כהונה מיייתי ברייתא דכהנים בעבודתם ולווים בדוכנם פטורים מן התפילין, והוא משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה, וקשה א"כ ברייתא דערכין שחייבים בתפילין אפי' שאינם חייבים בשל יד והרי בזמן שאין לו של יד הרי הוא פטור משל ראש משום עוסק במצוה, ובשאלת אריה סימן ל"ז אות ג' כתב דאפשר דאיירי דהניח התפילין קודם עבודה ולהכי חייב ונתקשה דלהר"ן דביכול לקיים שניהם נמי פטור מן המצוה א"כ אכתי פטור מן המצוה וכתב ליישב דאיירי בעוסק בחטאת העוף הבאה על הספק שאינו פטור מן המצוה ואפ"ה אינו מניח של יד משום חציצה יעו"ש.

ובבית הלוי חלק א סימן ג' נתקשה בדבר השאג"א שהרי בהניח תפילין קודם עבודה פשוט שאינו פטור מן המצוה שהרי אינו אלא מקיים מצוה והעוסק אינו פטור מקיום מצוה יעו"ש, וכן העיר בזה בארצות החיים.

והנה לדעת השאג"א נראה דס"ל דפטור נמי מקיום מצוה וא"כ לדבריו אכתי יש לדון שלא ידליק הנר על ידי שליח משום שאינו עושה המצוה אלא כאינו מצווה ועושה, אבל למשנ"ת באחרונים שאינו פטור מקיום מצוה שפיר

יבואר אם העוסק במצוה מברך על מצוה אחרת שעובר לעשותה

והנה להמבואר דגם כשהוא עוסק במצוה אם עשה מצוה אחרת הרי זה קיים מצוותו כאינו מצווה ועושה, מכל מקום יש להסתפק אם יכול לברך על המצוות וכגון שרוצה להניח תפילין אם יכול לברך עליהם, ד"ל כיון דהוי עוסק במצוה ה"ז פטור מן המצוה, וממילא אינו יכול לברך אשר קדשנו במצוותיו וציונו, שהרי הוא פטור מן המצוה.⁷

והנה נסתפק שם במ"ב אם יברך על אותה אכילת מצה וכבר נתקשו בזה הרי לר"ת מברכים על מצוות עשה שהז"ג אפי' שאין חייבים עליה וא"כ למה שלא יברך העוסק במצוה אע"פ שאינו מחוייב בה ושמעתי מאמנו"ד זצ"ל דלהריטב"א דס"ל שאסור לעשות מצוה זו וכרשות דמי אפשר שאינו יכול לברך עליה ואע"פ שאחר שעשה מצוותו חשיב כמחוייב בה שהרי עוב מצוותו הראשונה שעסק בה מכל מקום לברך עובר לעשייתה אינו יכול משום דכל דחשיב כרשות אינו מברך עליה.

אמנם למושג"ת שכל שיכול לקיים שניהם אינו חשוב כרשות א"כ בזה שיכול לקיים שניהם אינו כרשות וא"כ שפיר יכול לברך כנשים המברכות על מצוות שהז"ג.

ושמעתי מידי הגאון ר' ישראל אדלשטיין שליט"א לחלק בזה שבמצוות עשה שהז"ג מאחר ואנשים חייבים בה יכולה לברך וצונו שצוה האנשים אבל בעוסק במצוה שאין מי שחייב במצוה כשעוסק במצוה אינו יכול לברך על מצוה זו, אכן אכתי קשה שהרי מי שאינו עוסק במצוה מחוייב במצוה זו ולמה לא יברך עליה.

ואפשר דכל מה דמברכים נשים במצוות עשה שהז"ג אינו אלא משום דלא מחינן בהו ועשות נחת רוח לנשים נותנים להם לברך וכ"כ התוספות בחגיגה דף טז עמוד ב בהא דהתירו לנשים לסמוך כדי לעשות נחת רוח לנשים, וז"ל ובפ' בתרא דר"ה (דף ג.) פירש ר"י דנשים דידן אם באות לעשות מצות עשה שהזמן גרמא ולברך עליהן אין ממחין בידם אף על גב דפטורות ולא מיקרי ברכה לבטלה וכן משמע מהכא, עכ"ל, ומבואר שאין מברכין אלא משום נחת רוח אבל בעוסק במצוה דליכא להאי טעמא לא מברך וצ"ע.

שוב הראוני בשו"ת מהר"ח אור זרוע הנוכח לעיל סימן קפג שכתב לענין העוסק במצוה וז"ל ומ"מ אם ירצו לברך על הציצית ועל התפילין יכולין, מידי דהוו אנשים. שפסק ר"ת זצ"ל שהנשים יכולות לברך על כל מצוות עשה שהזמן גרמא, ולהכי יוכלו להוציא בתקיעת שופר את החייבים, ולא אמרינן דלא אתי הפטור אפילו מדרבנן ויוציא את החיוב דכל ישראל עריבים זה בזה. וכדאמר בר"ה דכל הברכות אע"פ שיצא מוציא, עכ"ל.

ולכאן במשמר את החולה ויכול לברך על המצוה שמקיים בומן שמירתו אע"פ שהוא עוסק במצוה מכל מקום מאחר ומצאנו שנחלקו קמאי אם העוסק במצוה של בן אדם לחבירו פטור ממצוות של בן אדם למקום משום הסברא שאתה וחברך חייבים בכבוד המקום, ואפשר דזה טעמו של השולחן ערוך בשושביני חתן דחייבים במצוה, וגם דבאפשר לקיים שניהם אפשר דאינו פטור מן המצוה לכמה ראשונים, וגם דהשעה"צ מסתפק בדבר אם יברך עליו ולכן המברך לא הפסיד, ועכשיו שזכינו לאורו של המהר"ח א"ו דמברך דומיא דנשים בוודאי יוכל לברך.

⁷ ובאמת נהגו העולם לקיים מצוות עשה אע"פ שעוסקים במצוה ומברכים על המצוות, כמו העוסקים בשמחת חתן ומפסיקין להתפלל ערבית, וכן המשמרים את המת אינם פוטרים עצמם מן המצוות, ויש לעיין אם יאות עבדן ואם יכולים לברך על אותם מצוות, אכן בשו"ע סימן ל"ה כתב חתן ושושביניו וכל בני חופה פטורים מתפילין משום דשכיח שכרות וקלות ראש, ומבואר דלא פטר אותם משום עוסק במצוה ואפשר דטעמו משום דבעוסק במצוה לחבירו אינו פטור מן המצוה שבין אדם למקום משום אתה ואביך חייבים בכבוד המקום ולא פטרו העוסק בהשבת אבידה אלא בלמיתב ריפתא לעניא שהוא מצוה לחבירו אבל מצוה שבין אדם למקום אפשר דחייב, ויעיין אמרי בינה או"ח סימן י"ג מש"כ בזה. ויעיין בשער הציצין סימן תע"ה סעיף ה' שנראה מדבריו דשומר אבידה פטור ממצוה ומשמע דפטור ג"כ ממצוה למקום, שוב הראוני בפסקי ריא"ז בבא מציעא דף ל"ב שנחלק עם מורו בזה אם העוסק במצוות כבוד אב ואם הרי הוא פטור מן המצוה, וז"ל שם ומז"ה אומר אם היה עוסק בעבודת אביו וראה את אבדת חבירו פטור עליה שהעוסק במצוה פטור מן המצוה, ולי נראה הואיל והאב עצמו היה חייב באותה מצוה אם היה בו כח, אין הבן יכול להפטר שחייב האב לבטל כבודו מפני המצוה שהוא כבוד שמים עכ"ל, הרי מבואר שנחלקו קמאי בזה.

מדליק על ידי שליח ומקיים מצוותו בחיוב אע"פ שהוא עוסק במצוה מ"מ אינו פטור מקיום מצוה.

יבואר מה דיעקב קרא ק"ש בפגשו את יוסף שהיה עוסק במצוה עד

שראהו

והנה בפרשת ויגש בראשית מ"ו כ"ט כתיב גבי יוסף ויפול על צואריו שנפל על צוארי יעקב אביו פירש רש"י אבל יעקב לא נפל על צוארי יוסף ולא נשקו ואמרו רבותינו שהיה קורא את שמעו והקשו המפרשים ולמה יוסף לא קרא את שמעו אם היה זה זמן קריאת שמעו ובשפתי חכמים שם תירץ דיוסף לא קרא קריאת שמעו לפי שהיה עוסק במצוות כיבוד אביו והעוסק במצוה פטור מן המצוה.

ומטו משמו' דמרון הגר"ח סלאוויציק זצ"ל דבעת שירד יעקב למצרים היה אנוס ע"פ הדיבור לירד למצרים והיה עוסק במצוה להכי לא קרא קר"ש עד שהגיע למצרים ועשה מצוותו נתחייב לקרוא קריאת שמעו אבל יוסף שלא היה עוסק במצוה קודם בואו של יעקב למצרים קרא ק"ש קודם הפגשו עם יעקב.

אמנם אכתי יל"ע בזה שהרי היה יעקב יושב בעגלה שהביא להם יוסף, ואפשר דאינו חשיב אלא כמקיים מצוה ולא כעוסק במצוה ולמה יפטר מק"ש כשהוא יושב בעגלה ובעל העגלה מסיעו, ואפשר דבכל עת שנוסע ומוטל עליו לישב בעגלה כדי לירד למצרים חשיב נמי כעוסק במצוה, שכל שצריך להעמיד עצמו במצב מסוים חשיב כעוסק במצוה, ולא דמי למעוטף בציצית שאינו צריך להעמיד עצמו במצב מסוים ולהכי לא חשיב עוסק במצוה.⁸

ולפ"ז כששלח שליח להדלקת נ"ח לא מיבעיא כששלח את השליח קודם שהיה משמש את החולה, בוודאי קיים מצוה גמורה של הדלקת הנר הנוכה שהרי לא נפטר מקיום המצוה, אלא אפי' לאחר שהיה טרוד בשימור החולה והיה עוסק במצוה אפשר דמ"מ אינו פטור ממצוה אחרת הנעשית על ידי שליח שאינו חשוב אלא כקיום מצוה דכמה שצריך לומר לחבירו שילך וידליק בעבורו נ"ח אינו חשיב כעוסק ליפטר מן המצוה וצ"ע, ולזה י"ל דאפי' הר"ן שפותר גם באפשר לקיים שניהם מודה שחייב בזה דאינו אלא כקיום מצוה וכנ"ל.

במשנה ברורה כתב דהעוסק במצוה ועשה מצוה אחרת קיים מצוותו

והנה במשנ"ב סי' תע"ה כתב דאע"פ דלגבי שוטה שאכל מצה בעת שטותו צריך לחזור ולאכול כוית מצה משום שהיה פטור בעת שאכל הכוית מצוה, מכל מקום העוסק במצוה ואכל מצה יצא יד"ח, ונסתפק אם יוכל לברך על המצוה, ויש לעיין אמאי שפיש ליה שיצא יד"ח הרי היה פטור בזמן אכילתו, וכל שאכל בעת שהיה פטור מן המצוה לכאורה לא יצא יד"ח.

ואפשר דחשיב שקיים המצוה כאינו מצווה ועושה ויצא יד"ח שהרי סוף סוף אכל מצוה וקיים מצוותו, אכן נראה דכל שלא היה חייב בהמצוה הרי אינו אלא קיום מצוה, ולא סגי לקיים מה שנתחייב בהמצוה וכל שנתחייב אחר כך תו רמיא עליה לחזור ולעשות מצוותו, וכמשנ"ת לעיל.

ועוד דלהריטב"א שכתב דכל מצוה אחרת נחשבת כלפי אותה מצוה שהוא עוסק בה באופן שאינו יכול לקיים שניהם, א"כ חשיב כעושה דבר שהוא רשות ואינו מצוה ולמה יצא יד"ח.

ואפשר דכל שעזב מצוותו שנעסק בה ועשה מצוה אחרת אע"פ שהיה אסור לעשות כן מכל מקום כל שעשה מצוה כיון שעזב מצוותו הראשונה שנתעסק בה הרי מתחייב במצוה שעשה וקיים מצוותו כמחוייב בדבר.

⁶ ויעוי' במהר"ח אור זרוע סימן קפ"ג שהקשה אמאי כל היושב בסוכה אינו פטור מן המצוות, ואמאי צריך לצאת לשמוע הדרשה או למצוה אחרת, וכתב דתשובו כעין תדורו ויכול לצאת למצוות אחרות כמו שדר כל השנה ולכאורה היה לו להקשות שיפטר מכל המצוות גם כשיושב בסוכה עצמה, וע"כ דאינו אלא מקיים מצוה ואינו פטור מן המצוה אע"פ שצריך להעמיד עצמו בסוכה ולא לצאת ממנה ומכל מקום אינו חשוב עוסק במצוה וצ"ע.

ועוד יש לעיין אטו כל המקיים יישוב ארץ ישראל ואסור לו לצאת ממנה הרי הוא פטור מן המצווה והרי כל עיקר קיום המצוות אינו אלא בארץ ישראל כמבואר ברמב"ן ברישית ויצא.

לרפאת ר' יעקב צבי בן רייזא שושנה בתושה"י